

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

B	= Bukarest
Benkő 1971	= Benkő Samu: <i>Sorsformáló értelem</i> . Művelődéstörténeti dolgozatok. B 1971.
Bp	= Budapest
EIrSz	= <i>Erdélyi Irodalmi Szemle</i>
EM	= <i>Erdélyi Múzeum</i>
EOE	= Szilágyi Sándor (kiad.): <i>Erdélyi országgyűlési emlékek</i> . I—XXI. Bp 1875—1898.
FőkonzLvt	= A Főkonzisztórium Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvár-napocai Gyűjtőlevéltárában
GubP	= Az Erdélyi Gubernium közigazgatási levéltára a Magyar Országos Levéltárban, Bp
Herepei: Adattár	= Herepei János: <i>Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez</i> . I—III. Szerk. Keserű Bálint. Bp—Szeged 1965, 1966, 1971.
ItK	= <i>Irodalomtörténeti Közlemények</i>
Jakó 1976	= Jakó Zsigmond: <i>Írás, könyv, értelmiség</i> . Tanulmányok Erdély történelméhez. B 1976.
Kvár	= Kolozsvár
Mvhely	= Marosvásárhely
Nvárad	= Nagyvárad
NyIrk	= <i>Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények</i>
ProtKözl	= <i>Protestáns Közlöny</i>
Szgyörgy	= Sepsiszentgyörgy
Szuhely	= Székelyudvarhely
ThSzle	= <i>Theologiai Szemle</i>
TTár	= <i>Történelmi Tár</i>

DIÁKÉLET A BETHLEN KOLLÉGIUMBAN

¹ Pápai Páriz Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum*. Editio nova. Posonii et Cibinii, 1801.

² EOE VIII. 97.

³ EOE VIII. 108.

⁴ EOE VIII. 236.

⁵ Váró Ferenc: *Bethlen Gábor Kollégiuma*. Nagyenyed, 1903.

⁶ P. Szathmáry Károly: *A Gyulafehérvári-Nagyenyedi Bethlen-Főtanoda története*. Nagy-Enyed, 1868.

⁷ Herepei: Adattár. I. 239—272.

⁸ E tanulmány a Bethlen Kollégium történetéről tervezett gyűjtésműves munka számára készült; így a jegyzetben csak lexikonjelleggel utal a szövegben foglalt professzorok és diákok adataira. A legtöbbször használt lexikon Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk. Ladányi Sándor. 3. javított és bővített kiadás. Bp 1977. — Martin Opitz (1597—1639) 1622—1623-ban tanított Gyulafehérvárt. Erdélyben léte alatt latin gyászbeszédet és gyászverset írt Bethlen Gáborné Károlyi Zsuzsanna halálára.

⁹ Keresztúri Bíró Pál (1594—1655) — a XVII. század első felének legjelentősebb erdélyi pedagógusa. A Kollégiumban megkezdett munkáját később mint I. Rákóczi György fiainak nevelője és a fejedelmi udvari iskola vezetője folytatta.

¹⁰ *A Nagyenyedi Bethlen Kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622—1658)*: Jakó 1976. 199—208. — Ecsedy Judit: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszaka (1623—1636)*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár 1974—75-i évkönyve*. Bp 1978. 349—421.

¹¹ P. Szathmáry, *i.m.* 33.

¹² Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*. Bp 1879. 460.

¹³ Herepei: Adattár. I. 268—269.

¹⁴ Johann Heinrich Alstedius (1588—1638) Gyulafehérvárra érkezése előtt már 20 éven át a filozófia és teológia professzora Herbornban. Nevezetes tanítványa a cseh Jan Amos Komenský. Nagyszámú műve közül legelterjedtebb a korabeli tudomány minden ágát felölelő enciklopédiája (Herborn 1630). Erdélyi tartózkodása alatt tankönyveket és teológiai műveket publikált Gyulafehérvárt.

¹⁵ Johann Heinrich Bisterfeld (1605—1655) — filozófus és teológus, akit gyulafehérvári professzorsága alatt kétszer is meghívtak a leydeni egyetemre. Erdélyben I. Rákóczi György egyik legbizalmasabb tanácsadója, diplomatája volt. Tudományos és politikai tevékenységében a puritanizmus mérsékelt irányát képviselte, támogatta.

¹⁶ Váró, *i.m.* 108—117.

¹⁷ Az enyedi domíniumra vonatkozó adománylevél. *A 300 éves Nagyenyedi Bethlen-Kollégium Emlékalbuma 1622—1922*. Nagyenyed 1926. 125—127.

¹⁸ Uo. 128—130.

¹⁹ Bethlen Gábor akadémiai örökségének védelmezői között kell számon tartanunk Geleji Katona Istvánt (1599—1649), aki a gyulafehérvári iskolának akadémiai rangra emelése előtt, 1617—1619-ben volt rektora. Később Bethlen Gábor unokaöccseinek nevelője és a fejedelmi udvar

papja. I. Rákóczi György korában, 1633-tól erdélyi református püspök s az új fejedelem munkatársa. Ennek ellenére 1636-ban Bethlen István és a rendek Rákóczi-ellenes mozgalma — a kollégiumi vagyont védelmezve — ismételten hivatkozott Gelejinek e kérdésben az ellenzékkel való egyetértésére. L. még a 20. sz. jegyzetet.

²⁰ Váró, *i.m.* 94—96. — Az 1636. febr. 9-én kelt kötelezvény országos ügyé növekedését világítják meg a Bethlen István és I. Rákóczi György közötti tárgyalások iratai, valamint az 1636. évi országgyűlési végzések. EOE IX. 447, 452, 486—487, 499—501, 506—507, 511, 546, 547, 548, 572, 581.

²¹ P. Szathmáry, *i.m.* 76—77.

²² Váró, *i.m.* 78—79.

²³ Pápai, *i.m.* 37.

²⁴ EOE VIII. 96.

²⁵ Váró, *i.m.* 78.

²⁶ Uo. 104—108.

²⁷ A wittenbergi diákkapcsolatok történetéről áttekintés: Asztalos Miklós: *Személyi vonatkozású adatok a wittenbergi egyetem erdélyi hallgatóiról 1554—1750.* = EM 1931. 240—250.

²⁸ Herepei: Adattár. I. 207.

²⁹ A Kollégiumi Könyvtár Ms 196 jelzésű, *Leges Collegii Refor. N. Enyedini* c. kéziratok köteté a következő diáktörvények 1793-ból származó másolatát tartalmazza:

a) *Leges Collegii Albensis Bethleno-Rákócziani Antiquae* (pag. 1—11). Rövidített magyar fordítása: Váró, *i.m.* 98—103.

b) Cím nélkül: Bethlen Gábor utasítása a Kollégium számára (pag. 12—17). Magyar fordítása: Váró, *i.m.* 104—108.

c) *Leges et Constitutiones Illustris Collegii Reformatorum N. Enyedini Jussu Serenissimi Principis D. D. Michaelis Apafi 1662* (pag. 19—38). Rövidített magyar fordítása: Váró, *i.m.* 118—128.

A továbbiakban e törvényeket Váró szövege alapján idézzük.

³⁰ Herepei: Adattár. I. 213.

³¹ Melotai Nyilas István *Speculum Trinitatis* előljáró beszédéből (1622). Idézi Herepei: Adattár. I. 199.

³² Váró, *i.m.* 104—108.

³³ Uo. 108—117.

³⁴ *Approbatæ Constitutiones...* Claudiopoli 1815. Pars. I. Titulus Decimus, Articulus III.

³⁵ Bodrogi János: *Képek a nagyenyedi Bethlen Kollégium életéből: A 300 éves ...* 76—83.

³⁶ Váró, *i.m.* 118—128.

³⁷ Ladányi Sándor: *II. Rákóczy Ferenc pedagógiai és művelődés-politikai törekvései a sárospataki és debreceni kollégium történetének tükrében.* = ThSzle 1978. 158—165.

³⁸ A fegyelmezés szükségét és nehézségét tükrözi Csernátoni Sámuel esete, aki a Kollégiumból 1674. dec. 12-én „jöllehet nem veretett meg, de gyalázatosan elküldetett”. 1675. febr. 13-án reverzálist írt alá: kötelezte magát, hogy ha megint vétene a törvény ellen, „megköthetik, rabságba vihetik, megkorbácsolhatják”. Így 1675. márc. 7-én másodszor subscribált. További róla szóló kollégiumi feljegyzés: titokban távozott, otthon gazdálkodott, majd 1684-ben katona lett. L. Dézsi Lajos: *Csernátoni Sámuel reverzálisa*. = TTár 1900. 467—468.

³⁹ Váró Ferenc: *Csernátoni Márton. Egy enyedi diák története*. Bp 1904.

⁴⁰ Jástfalvi János senior visszaemlékezését közli Váró, *i.m.* 86—87.

⁴¹ P. Szathmáry, *i.m.* 84—85.

⁴² Dézsi Lajos: *Magyar író és könyvnyomató a XVII. században*. I. *Misztótfalusi Kis Miklós*. 1650—1702. II. *Pápai Páriz Ferenc*. 1649—1716. Bp 1899, — Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak* (kiad. Nagy Géza). B 1977.

⁴³ A Kollégium és Nagyenyed város anyagi ellentéteit a sokáig húzódó dézma-per aktái világítják meg (1. e gazdag, de feldolgozatlan iratanyagot a Nagyenyedi Tudományos Könyvtárban). Vö. Musnai László: *Aiud-Nagyenyed és református egyháza*. Aiud-Nagyenyed 1936. Passim. — A Kollégiumnak Nagyenyed város elleni panaszlevele 1736-ból: ProtKözl 1889. 101—102.

⁴⁴ Váró, *i.m.* 53.

⁴⁵ Rugonfalvi Kiss István: *Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa*. = ThSzele 1936. 283—301.

⁴⁶ *Approbatæ Constitutiones*. P. I. Tit. VI. Art. 1.

⁴⁷ *Ordinantia Collegii N. Enyediensis per Curatores praescripta* 1671. október 28. A gr. Teleki család közös levéltárából közli Koncz József, ProtKözl 1886, 64—65, 76—77.

⁴⁸ *Nagyenyedi Demokritus* (kiad. György Lajos). 1943. I. 108.; II. 44.

⁴⁹ Benkő 1971. 191.

⁵⁰ Jakó Zsigmond: *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. B 1974. 266.

⁵¹ Uo. 164. és 231.

⁵² A wittenbergi diáktörvényekkel alapított iskolák közül a debreceni kollégium fejlesztette ki legjobban a rectorok által vezetett partikulákat; számuk a XVIII. században elérte a 200-at. Vö. Nagy Sándor: *A Debreceni Református Kollégium*. I. Hajdúhadház 1933. — Zsigmond Ferenc: *A debreceni református kollégium története. 1538—1938*. Debrecen 1938. — Az 1788. évi erdélyi református zsinatnak a rektorokra vonatkozó határozatát, valamint a Supremum Consistoriumnak ugyanilyen vonatkozású 1818. évi rendeletét 1. Benkő 1971. 100—101.

⁵³ Benkő 1971. 104—106.

⁵⁴ Kiadását lásd e kötet Függelékében.

⁵⁵ A Kollégiumi Könyvtár Ms. 243. sz. alatti iratai között: *Catalogus Togatorum in Collegio Bethleniano Evangelico-Reformata Alba Nagyenyediensis Indutorum ab anno 1763*. Lásd a Függelékben.

⁵⁶ *Bethlen Miklós Önéletírása* (kiad. Windisch Éva). Bp 1955. I. 160. — L. a Téka sorozatban kiadott szemelvényekben is: *Bethlen Miklós önéletírása* (kiad. Bernád Ágoston). B 1970. 98.

⁵⁷ A csángó falvak 1650 előtti egyházi viszonyaira I. Bán Imre: *Apáczai*. Bp 1958. 9—24. — A kollégiumi diákok „családneveit” 1662—1827 között névsoros rendben közli Váró, *i.m.* 9—14.

⁵⁸ Péter Mózes: *A Rikán belüli Communitás ismertetése és rövid története*. Szszgyörgy 1909.

⁵⁹ A Mentségben Misztótfalusi Kis Miklós keserűen jegyzi meg: „... én nem vagyok méltó, hogy ökegyelmekkel egy sorban tartassam, hogy nem prédikálok. Felelet: Mintha csak abban állana a virtus; lám, a medicusok sem prédikálnak, mégis ecclesiastica personák afelől.” Jakó, *i.m.* 180.

⁶⁰ Ujfálvay Sándor *Emlékiratai* (kiad. Gyalui Farkas). Kvár 1941. 310.

⁶¹ A *Gidófalva deákos végzettségű fiai a XVII. században* (Herepei: Adattár. III. 275—282.) bizonyítja, hogy az otthoni Matrikulából megállapítható Nagy, Jancsó stb. családnéveket a XVII. századi kollégiumi feljegyzések Gidófalvival helyettesítették. — Hermányi Dienes József Veszprémi István püspök idejéből (megh. 1713) még a következő névcserét jegyezte fel: „volt Csombordon egy öreg prédikátor, nemzetére nézve román és árapataki jobbágyfi, de Közéapajtán lakván, sok ideig onnan magát Ajtai Gergelynek nevezte. Midőn felszentelték, Szigeti nevet vett magának.” (II. 175.)

⁶² Lásd a Függelékben.

⁶³ A diákélet és Háromszék kapcsolatában a jövőző kutatásnak arra is válaszolnia kellene, hogyan érvényesült a Kollégium hatása azokban a falvakban, amelyek sok nemzedéken át szívósan, áldozatosan ragaszkodtak fiaik Enyedre küldéséhez.

⁶⁴ Jakó, *i.m.* 213.

⁶⁵ ProtKözl 1886. 65.

⁶⁶ „Connumeratio Collegiorum” (ad Mandatum Excell. General. Com-mend. Com. Andreae Hadik) ... (1765—?):

Nagyenyed	Prof.	3	Dornest.	8	Stud. Tog.	176	Clas.	65
Kolozsvár	„	4	„	10	„	173	„	34
Mvhely	„	3	„	9	„	95	„	68
Udvarhely	„	1	„	2	„	62	„	43
					Univ Summa	2622		

Gulyás Pál közlése: Református Szemle 1910. 398.

- ⁶⁷ Bod Péter: *Smirnai Szent Polikarpus*. Nagyenyed 1766. 129—130.
- ⁶⁸ Barabás Miklós: *Önéletrajza* (kiad. Bíró Béla). Kvár 1944. 27.
- ⁶⁹ Váró Ferenc (*i.m.* 19.) leírása szerint „a cipó (liba) két rész búza és egy rész rozsliszt elegyítékéből készült 32 dkg súlyú kenyérke, 8 darabonként egy-egy táblává egyesítve”.
- ⁷⁰ Benkő Ferenc: *Parnassusi időöltés*. 1796. VII. *Enyedi ritkaságok*. Kvár 1800. 21—22.
- ⁷¹ A diák-officialisták jogaira és kötelességeire nézve 1. Váró, *i.m.* 122—128. — Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi ev. reform. Kollegium múltja és jelene*. 1895. 63—161. — Török István: *A kolozsvári ev. ref. Collegium története*. Kvár 1905. III. 92—98.
- ⁷² Veress Endre: *A nagyenyedi kollégium jegyzői és Nemes Oskolai Tanácsa*. = EM 1908. 273—297, 388—399.
- ⁷³ Váró, *i.m.* 79.
- ⁷⁴ P. Szathmáry, *i.m.* 117.
- ⁷⁵ Váró, *i.m.* 82—85.
- ⁷⁶ Szilágyi Sándor gondozásában 1866-ban Lipcsében jelent meg.
- ⁷⁷ Fogarasi Sámuel: *Marosvásárhely és Göttinga* (kiad. Juhász István). B 1974. 333.
- ⁷⁸ Lásd a Függelékben.
- ⁷⁹ Fogarasi, *i.m.* 29—30.
- ⁸⁰ Lásd a Függelékben.
- ⁸¹ Ujfalvy, *i.m.* 98—99.
- ⁸² Uo. 95—96.
- ⁸³ Trócsányi Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez (1831—1841)*. Bp 1957. 68—75.
- ⁸⁴ Nagy Sándor: *Háromszék*. Kvár 1896.
- ⁸⁵ Mikó Imre gr. fordítása. Váró, *i.m.* 61.
- ⁸⁶ Váró, *i.m.* 99.
- ⁸⁷ Zoványi Jenő: *A főiskolai disputációk és szerzőik*. = ProtSzle 1936.
- ⁸⁸ Hegedűs István: *Apáczai Csere János: Pedagógiai munkái*. Bp 1899. 62—113.
- ⁸⁹ Musnai László: *Új adatok Halici Mihály életéhez és hagyatékához*, = NyIrK 1960. 57—81. — Musnai László, Dani János, Engel Károly: *Date noi privitoare la Mihail Halici*. = Studii de istorie literară și folclor 1964. 87—106.
- ⁹⁰ A kollégiumi román nyelvtanítás kezdeteire 1. Szabó T. Attila: *A román nyelv tanítása a gyulafehérvári kollégiumban a XVII. sz. közepén*. = EM 1931. 90.
- ⁹¹ Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. B 1977. 325.

- ⁹² *Hermányi Dienes József Emlékirata* (kiad. Kelemen Lajos). Kvár 1925. 24—27, 62—64.
- ⁹³ P. Szathmáry, *i.m.* 188—190.
- ⁹⁴ Koncz József: *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története*. Mvhely 1899. 208—231.
- ⁹⁵ Ujfalvy, *i.m.* 100—101.
- ⁹⁶ Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785—1848*. Bp 1963. 502.
— Vita Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen-Kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén*. Kvár 1943.
- ⁹⁷ Benkő Ferenc, *i.m.* VII. 61—62.
- ⁹⁸ Váró, *i.m.* 55.
- ⁹⁹ Trócsányi, *i.m.* 31—33.
- ¹⁰⁰ Kiss Géza és Turnovszky Sándor: *Szász Károly*. B 1955. 280—281.
- ¹⁰¹ Trócsányi, *i.m.* 37. — Az enyedi példa ösztönző szerepét emeli ki Benkő Samu: *A marosvásárhelyi kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár 1957. 46—58.
- ¹⁰² Vita, *i.m.* 19, 23.
- ¹⁰³ Váró, *i.m.* 37.
- ¹⁰⁴ Az átalakuló Kollégium diákéletét megörökítő emlékiratok: Bodor János: *Utam a csernátoni mesteri parókiától a zágoni papi parókiáig*. Kvár é. n. (1938). — Ikafalvi Diénes Jenő: *Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén*. Kvár 1924.
- ¹⁰⁵ Az önképzőkör 1859 utáni emlékeit őrzi az egykori kollégiumi könyvtárba elhelyezett *Haladjunk* c. kéziratos újság, valamint az 50 év munkájáról kiadott emlékkönyv: *A Kemény Zsigmond Önképzőkör Emlékkönyve 1858—9 — 1908—9* (szerk. Berde Károly, Vásárhelyi László, Budai Domokos, Sipos Domokos). Nagyenyed 1909.
- ¹⁰⁶ Kiss—Turnovszky, *i.m.* 284—285.

A BETHLEN KOLLÉGIUM DIÁKTÁRSADALMA A FEUDALIZMUS KORÁBAN

¹ A magyar iskolázás múltjának modern szempontú kutatására jó példaként idézhető: Mészáros István: *A magyar nevelés története, 1790—1849*. Bp 1968. — Uő: *Népoktatásunk 1553—1777 között*. Bp 1976. — Bajkó Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp 1976.

² Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok* (kiad. Jakó Zsigmond). B 1970. 284.

³ FőkonzLvt 278/1814 és 233/1817.

⁴ Uo. 369/1818, 280/1819, 223/1820, 100/1823, 381/1823, 410/1832, 261/1833, 422/1834, 57/1835, 166/1836, 238/1837, 286 és 287/1838, 384/1840, 49/1842.

⁵ Mindezekre 1. részletesen *Székelly diákok harca a Habsburg-hatalommal a tanulás jogáért*: Benkő 1971. 183—205.

⁶ FőkonzLvt 31/1772.

⁷ „Librum statutorum sive legum illustris Scholae, itemque matriculam sive album eorum, qui huius Scholae corpori inferri petunt, penes se habeto. Non nisi eos, qui Scholae publicae judicabuntur, accepta secundum leges propositas obligatione, in matriculam referto.” TTár 1879. 799. — „Matriculam sive album studiosorum et librum statutorum seu legum oportet eleganter compactum habere.” TTár 1884. 200.

⁸ A kollégiumi *matriculák* névbejegyzéseihez kapcsolódó kívánatos jegyzetelésre kitűnő példát nyújt *A kolozsvári ref. kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából*: Herepei: Adattár. III. 334—349.

⁹ FőkonzLvt 384/1840 és 49/1842.

¹⁰ Vö. 118—119, 125—128, 131—132. 1.

¹¹ 1736-ban a kollégiumi főgondnokok elrendelik: „az deákok számok circumscribáltassanak és, in complexo numero lévén, többek, míg az elrendelt számnak híja nem léssen, ne recipiáltassanak, minthogy néha annyira szaporodnak, hogy a Collegiumban se helyek, se kenyerek nem jut”. FőkonzLvt 3/1734.

¹² FőkonzLvt 1/1736.

¹³ A következő táblázat adatainak forrásaira 1. a 4. és 18. számú jegyzetet. A táblázatok számadatainak összesítéséért és a százalékok kiszámításáért Turánicz Lajosnak tartozom köszönettel.

¹⁴ FőkonzLvt 3/1755.

¹⁵ Ambrus-Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország középfokú oktatási viszonyai a XVIII. században*. = Történeti Statisztikai Évkönyv 1965/6.197.

¹⁶ FőkonzLvt 153/1778.

¹⁷ A kérdést a 4873/1794 gub. szám alatt közölt királyi leirat rendezte. FőkonzLvt 8/1802.

¹⁸ A református kollégiumok Hadik András parancsára 1765 körül készült összeírásából való adatot, melyet Gulyás Pál közölt (Református Szemle 1910. 398.), Juhász Istvánnak köszönöm. Az 1781. évi adat a FőkonzLvt 10/1782 jelzet alatt található.

¹⁹ A fenti összeállítás forrásai: FőkonzLvt 74/1838, 150/1840, 79/1842 és a nyomtatott értesítők.

²⁰ FőkonzLvt 74/1838, 150/1840.

²¹ Az összeállítás forrásai: Tonk, Alexandru: *Formarea intelectualității române din Transilvania și liceul piariștilor din Cluj*. = Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historia, fasc. 1. 1968. 54—56. — Cséplő Péter: *A nagyváradi róm. kath. főgymnasium története*. Nvárad 1896. 196. — Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története*.

II. Kvár 1935. 122. — Albrich, Carl: *Geschichte des evangelischen Gymnasiums A.B. in Hermannstadt für das Schuljahr 1895/6*. 214.

²² Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Szuhely 1900.; *Háromszék vármegye nemes családjai*. Szzygyörgy 1902.; *Marostorda vármegye nemes családjai*. Mvhely 1904.

²³ Török Pál: *II. Rákóczy György ismeretlen iskolatörvénye*. — ElrSz 4/1927. 121.

²⁴ FőkonzLvt 9/1783.

²⁵ Vö. 253—254. 1.

²⁶ FőkonzLvt 213/1809, 61 és 195/1834, 126/1836, 316/1841, 269/1843, 242/1844. — GubP 8623/1817, 13512/1818.

²⁷ *Székely felkelés 1595—1596*. Előzményei, lefolyása, következményei. (Szerk.: Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly.) B 1979. 19—34, 93—190. — Románul: *Răscoala secuilor din 1595—1596*. B 1978. 29—55, 97—188.

²⁸ Vö. *Gidófalva deákos végzettségű fiai a XVII. században*: He-repei: Adattár. III. 275—281.

²⁹ Vö. *A tanító sorsa Erdélyben 1848 előtt*: Benkő 1971. 85—123.

³⁰ Vö. Török István: *A kolozsvári ref. collegium tanulóinak névsora*. Kvár 1906 (A Kollégium 1905/6, évi értesítőjének melléklete.).

³¹ FőkonzLvt 310/1818.

³² EOE VIII. 236.

³³ Csetri, Alexa — Imreh, Ștefan: *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfârșitul orânduirii feudale (1767—1821)*: Populație și societate (red. Pascu, Ștefan). Cluj 1972. 184—190. (Magyar nyelvű kiadása előkészületben.)

³⁴ Benda Kálmán: *A debreceni nyomda és a paraszti kultúra a 16—18. században*: Előadások a nemzetközi könyv- és debreceni ünnepén. Debrecen 1973. 9—19. — Uő: *Az iskolázás és az írástudás a dunántúli parasztság körében a XVIII. század második felében*: A Dunántúl településtörténete H/2. Pécs 1977. 33—40. — Benda nyomán: Schenda, Rudolf: *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe*. Frankfurt a. M. 1970 (Studien zur Philosophie und Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. Bd. 5.) — Wittmann, Reinhard: *Der lesende Landmann: Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts* (red. Heinz Ischreyt). Köln—Wien 1973. 142—196. — Furst, F. — Sachs, W.: *La croissance de l'alphabétisation en France. XVIIIe—XIXe siècle*. = Annales 1972. 714—737.

³⁵ Jakó 1976. 39.

³⁶ Trócsányi Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez*. (1831—1841). Bp 1957.